

Životné prostredie

REVUE PRE TEÓRIU A TVORBU ŽIVOTNÉHO PROSTREDIA

ROČNÍK XXXVII

5/2003

Obsah

J. Šmajš: Civilizace (kultura), téma k zamyšlení	229
P. Jemelka: Civilizace a příroda v dějinách myšlení	233
E. Višňovský: Člověk by mal žiť v záhrade.....	236
J. Supuka: Vnášanie prírodných prvkov do urbanizovaného prostredia	240
L. Feriancová: Tvorba parkov a iných umelých krajinných prvkov ako náhrada za prirodzené prostredie	244
M. Dulla: Stavba, ktorá leží najvyššie	249
D. Gažová: Technické a výtvarné diela v krajine	254
M. Šíkula: Globalizácia a ilúzie v prístupoch k udržateľnému rozvoju	258
H. Kráľová, P. Vybíralová, J. Malá: Atmosférický oxid uhličitý a agresivita srážkových vod v mestskom prostredí ..	262
M. Ružička: Krajinná ekológia na Slovensku	267

Tribúna

J. Gašpar: O tatranských chatách v extrémnych polohách	269
--	-----

Esej

M. Gaj, R. Špaček: Protoarchitektúra tatranských chodníkov	273
K. Bašteková: Environmentálne aspekty architektonickej tvorby	275

Civilizácia a príroda

Vesmír není pouhá rozprostraněnost, hmota či energie, nýbrž má charakter onticky tvořivé aktivity, vlastnosti „pekaře i těsta“. Nejen že stárne, rozpadá se, rozpíná a ochlazuje, tj. že v něm platí druhá věta termodynamiky, nýbrž se také samovolně uspořádává, organizuje a strukturuje. Dobře to vidíme právě na naší planetě, kde díky zvláštním okolnostem dosud probíhá jeho nejjemnější evoluční tvořivost.

Ale právě tato jedinečná tvořivost a její nejsostikovanější výsledky – přirozená rozmanitost života a přirozená informace – jsou dnes ohroženy rozmachem a vysokou rychlostí opozičního evolučního procesu kultury (civilizace). Od přírody odlišný kulturní řád – na rozdíl od řádu přirozeného – tu totiž nemůže vznikat z chaosu či z méně uspořádaných stavů, ale jen z vysoce uspořádaných produktů přirozené evoluce: rozbíjením a zatlačováním řádu přirozeného. A protože pouze člověk jako druh zapálil a pohání kulturní evoluci, která dnes prokazatelně ničí a ohrožuje přirozené ekosystémy, jiné biologické druhy i jeho vlastní druh a kulturu, poprvé vzniká problém naší lidské kolektivní odpovědnosti a viny. Vystává naléhavá potřeba zmírňovat a řešit nynější konflikt přirozeného a kulturního řádu, potřeba transformovat protipřírodní kulturu (civilizaci) na kulturu biofilní, dlouhodobě možnou. Pro vědecké, vzdělávací a výchovné subsystémy společnosti z toho plyne úkol lépe pochopit a objasnit obecné konstitutivní principy civilizace (kultury), hodnotově rehabilitovat přírodu a zvrátit dosud platný osvícenský předpoklad o hodnotově nadřazenosti kultury nad přírodou.

Josef Šmajš

Vzťah prírody na jednej strane a civilizácie a kultúry na strane druhej má pre človeka trvalú príťažlivosť. Postupne a opakovane skúma všetky jeho fazetky. Niektorí túto polaritu vnímajú ako konflikt, v takomto prípade bez možného víťaza. Hovoríme o antropocentrickom, biocentrickom či vyvažujúcom ekosystémovom prístupe, princípe minimaxu, ktorý má minimalizovať riziká pri intervenciách do prírody. Či už ide o vzťah, alebo o konflikt, asi sa so stavom napätosti musíme zmieriť a žiť s ním, optimalizovať amplitúdu konfliktnosti. Konfliktnosť tu možno považovať za anachronizmus alebo za apriórne predurčenú. Kultúra je pre človeka rovnako apriórna ako príroda, pojmy *človek* a *kultúra* sú v absolútnej závislosti. Človek a kultúra historicky vznikali súbežne. Aj schopnosť reflektovať tento vzťah – konflikt je prejavom kultúry.

Otázku, či kultúra ohrozuje prírodu alebo naopak, možno považovať za obsoletnú, pretože ohrožovaním prírody a vlastnej kultúry človek ohrozuje predovšetkým sám seba. „Prírodný“ človek v relevantnom rozsahu neexistuje a návraty k prírode sú vnášaním kultúry – civilizácie do prírody. Človek svoju (kulturnú) prítomnosť demonštruje vstupmi do prírody viac alebo menej arogantne či láskyplne.

Robert Špaček

Aktuality

- M. Círanová:** 75. výročie odovzdania Mohyly M. R. Štefánika na Bradle 227
- J. Švajda:** Efektívnosť manažmentu chránených území .. 276
- J. Švajda:** Hluk do národného parku nepatrí 276

Recenzie

- J. Šmajš:** O duši krajiny 277
- P. Jemelka:** Malé zamyšlení nad novou knihou 278

Contents

- J. Šmajš:** Civilization (Culture) – a Theme for Contemplation 229
- P. Jemelka:** Civilization and Nature in the History of Philosophy 233
- E. Višňovský:** Man Should Live in a Garden... 236
- J. Šupuka:** Implementation of Natural Elements to the Urban Environment 240
- L. Feriancová:** Park and Other Artificial Landscape Elements as a Replacement of Natural Environment 244
- Dulla M.:** Highest-Located Construction 249
- D. Gažová:** Technical and Art Works in Landscape 254
- M. Šíkula:** Globalization and Illusions in Approaches to Sustainable Development .. 258
- H. Králová, P. Vybíralová, J. Malá:** Atmospheric Carbon Dioxide and Aggressivity of Precipitation Water in Urban Environment 262
- M. Ružička:** Landscape Ecology in Slovakia 267

Tribune

- J. Gašpar:** About of Tatra Chalets in Extreme Positions 269

Essay

- M. Gaj, R. Špaček:** Protoarchitecture of Tatra Paths 273
- K. Bašteková:** Environmental Aspects of Architectonic Creation 275

Civilization and nature

The universe is not only a space, material or energy, it has rather a character of ontically imaginative activity, feature of “baker and dough”. Not only that it gets older, disintegrates, expands, gets cooler (i.e. that it confirms the validity of the second sentence of thermodynamics), but it also arranges, organizes and structuralizes itself. It can be well observed on our planet, where due to special circumstances, its most gentle evolutionary creativeness takes place.

But just this unique creativeness and its most sophisticated results – natural diversity of life and natural information – are today endangered by the boom and quick rate of the oppositional evolutionary process of culture (civilization). Cultural order – in contradiction to natural order – cannot arise from chaos or less ordered states, but only from superordered products of natural evolution: violation and suppression of natural order. And because it is the man as a species, who has inflamed and driven the cultural evolution that at present destroys and endangers natural ecosystems, other biological species and culture, for the first time there is a problem of our human collective responsibility and blame. There is an urgent need to deal with and diminish the conflict of natural and cultural order, to transform anti-nature culture (civilization) to a biophile and sustainable culture. In front of the scientific and educational subsystems of society there is a task to better understand and elucidate essential constitutive principles of civilization (culture), to rehabilitate nature and to reverse the precondition (that is still considered as valid since the times of enlightenment) about superiority of culture above nature.

Josef Šmajš

The relation of nature and civilization (culture) has its permanent attraction for the man. It investigates its facets gradually and repeatedly. Someone comprehends this polarity as a conflict, in this case without a winner. We talk about anthropocentric, biocentric or balanced-ecosystems approaches, the approach of minimax that aims to minimize risks of intervention into nature. Although this is regarded as either relation or conflict, we have to reconcile ourselves to it and live with it, to optimize the amplitude of conflictness. The conflictness can be regarded as either anachronism or something a priori predestined. The culture is considered by the man as a priori in the same way as the nature, the concepts *man* and *culture* are in absolute dependence. The man and the culture came into existence simultaneously. Also the ability to reflect this relation – conflict is a manifestation of the culture.

The question, whether culture endangers nature or vice versa, can be considered irrelevant, because by endangering the nature and his own culture the man endangers first of all himself. “Natural” man does not exist and returns to the nature are an introduction of culture (civilization) into nature. The man his (cultural) presence demonstrates by entering the nature in more or less arrogant or affectionate way.

Robert Špaček

News

- M. Círanová:** 75th Anniversary of the Monument Delivering of M. R. Štefánik on Bradlo 227
- J. Švajda:** Effectivity of the Management of Protected Areas 276
- J. Švajda:** Noise Should not be in Nature Park 276

Reviews

- J. Šmajš:** About the Spirit of Landscape 277
- P. Jemelka:** Little Meditation on a New Book 278

75. výročie odovzdania Mohyly M. R. Štefánika na Bradle

„Geniálnym dielom“ nazval Dominik Tatarka „hrob posadený na Bradle, na zelenom prsníku Myjavskej pahorkatiny, biely a kamenný so srdcom rytiera, jedinou vertikálu, ktorá pretrvá v pamäti zo všetkých monumentov tejto krajiny.“ Od odovzdania tohto najznámejšieho diela národného umelca Dušana Jurkoviča uplynulo už 75 rokov a pri tejto príležitosti sa uskutočnilo 26. septembra t. r. v Brezovej pod Bradlom celodenné spomienkové podujatie. Dopoldňajšiu konferenciu venovanú Štefánikovej mohyle i autorovi tohto monumentu inicioval Spolok architektov Slovenska a konala sa pod záštitou Ministerstva kultúry SR. K ďalších usporiadateľom podujatia patrilo Mesto Brezová pod Bradlom, Spoločnosť, Nadácia a Spolok Milana Rastislava Štefánika, Mestský úrad Myjava, Obecné úrady Košariská a Priepasné a ECAV

v Brezovej pod Bradlom a Košariskách.

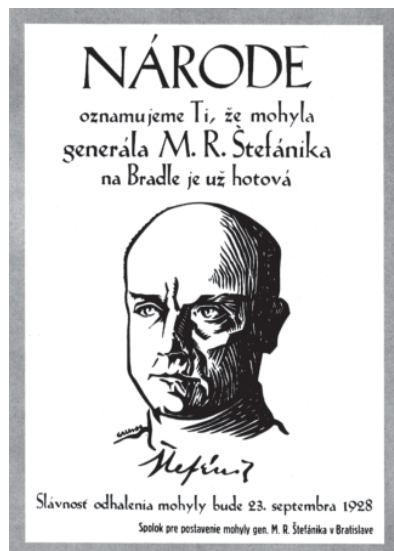
Po privítacích prejavoch primátora mesta Brezová pod Bradlom Ivana Ďurkoviča a predsedu Spoločnosti MRŠ Ing. Jána Tataru otvoril konferenciu doc. Ján Bahna upozornením na osobitosť tohto miesta, na jeho *genia loci*, a nebývalú koncentráciu historických udalostí i osobností, ktoré z tohto kraja pochádzali, tu pôsobili alebo žili.

Dr. Peter Macho z Historického ústavu SAV v príspevku *Bradlo ako symbol* poukázal na širšie súvislosti, najmä na historický kontext a zobrazenie tejto lokality v literatúre. S témou *Mohyla na Bradle – legislatívne súvislosti* vystúpil Dr. Alojz Medár z Ministerstva kultúry SR. Prezentoval niektoré dôležité skutočnosti a medzníky súvisiace s vývojom právneho vnímania Mohyly MRŠ, postavenej r. 1928. Napríklad,

že v januári 1968 bola vyhlásená za národnú kultúrnu pamiatku, jej vlastníkom je mesto Brezová pod Bradlom a v Ústrednom zozname pamiatok je zapísaná pod č. 2075, ale aj ďalšie legislatívne súvislosti.

Tažiskovou bola prednáška doc. Dany Bořutovej *Mohyla na Bradle – zdroj výtvornej myšlienky*, doplnená prezentáciou ukážok architektonických návrhov. Autorka sa zamerala na genézu tohto monumentu. Dušan Jurkovič bol osobným priateľom Milana Rastislava Štefánika a toto dielo je podľa jeho vlastných slov „prejavom lásky a úcty k veľkej a svetlej pamiatke na naše spoločné styky v detstve.“ Pôvodne mali byť Štefánikove pozostatky uložené na cintoríne v Košariskách, myšlienka pochovať ho na Bradle skrsla v Jurkovičovej hlave, lebo aj on toto miesto rád navštevoval. Nápad sa zrodil počas slávnostného sadenia lípy slobody v Skalici, kde bol s vládnuou delegáciou, keď ho zastihla smutná zvesť o Štefánikovej smrti. „Vznikla v prvej chvíli veľkej bolesti nad tragickým osudom, vo chvíli, keď ho, len mŕtveho, objala oslobodená zem...“ Súčasná podoba Mohyly na Bradle nie

je realizáciou Jurkovičovho posledného architektonického návrhu, podľa D. Bořutovej mala byť výsledná podoba ešte „monumentálnejšia“, ako by to podľa Jurkoviča zodpovedalo významu a veľkosti Milana Rastislava Štefánika. Mohyla je postavená na kopci vo výške 544 m n. m, v základe je dlhá 96 m, široká 70 m, dve terasy stupňovito vyrastajú zo svahov Bradla a vrcholia sarkofágom – tumbou, kde sú umiestnené pamätné dosky. Prvá terasa má rozmery 93 x 62 m, druhá 45 x

32 m, štyri kamenné obelisky, ktoré sa pnú do výšky 12,5 m z každého rohu mohyly, symbolicky „spájajú zem s oblakmi.“ Štefánikov hrob je v hĺbke 8 m pod tumbou. V súčasnosti je dielo síce „vynovené“ po generálnej oprave ukončenej r. 1996, stráca sa však jeho silueta. Pôvodne bolo postavené na „holom“ končari a dominovalo okolitej krajine, za sedemdesiatpäť rokov ho vegetácia postupne prerastá, čo je napokon prirodzené a je to osudom mnohých stavieb umiestnených v krajine.

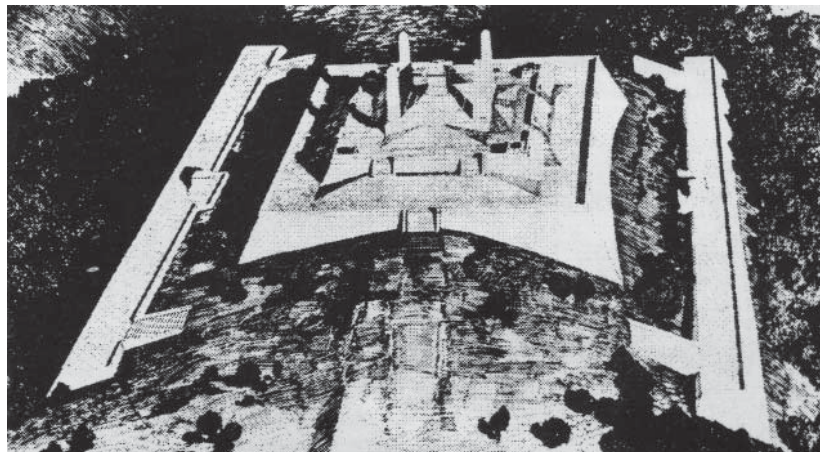
Na toto záverečné konštatovanie nadviazal posledný z prednášajúcich, predseda Nadácie MRŠ prof. Ján Fúška vyhlásením medzinárodnej študentskej súťaže zameranej na revitalizáciu vegetačných úprav a dobudovanie areálu mohyly. Súťaž vyhlasuje nadácia spolu s Fakultou architektúry STU v Bratislave pod záštitou prezidenta republiky a je určená poslucháčom 3. a 4. ročníkov Univerzity v Grenobli, Záhradníckej fakulty Mendelovej univerzity Brno v Ledniciach, fakulty architektúry TU v Košiciach, STU a VŠVU v Bratislave, ako aj ČVUT v Prahe, Fakulty záhradníctva SPU v Nitre a Vysokej školy lesníckej vo Zvolene. Súťaž sa končí 31. 1. 2004, práce bude hodnotiť odborná porota, objektívnosť bude zaručená tým,

že v nej nebude zastúpený nik zo zúčastnených univerzít. Vybrané projekty budú vystavené na pôde Spolku architektov a uvažuje sa aj o ďalších miestach.

Potom účastníci podujatia položili vence k hrobu Dušana Jurkoviča (1868 – 1947) na miestnom cintoríne a pietnou spomienkou sa im prihovorila brezovská ev. farárka Viera Mosná. V podvečerných hodinách pokračoval program na Bradle, kde po položení venčov odznel aj prejav prof. Štefana Šlachty, prezidenta Spolku architektov, na tému *Dušan Jurkovič – osobnosť slovenskej kultúry*. Na jeho záverečný apel k uvedomovaniu si národných kultúrnych hodnôt, ktoré sú základom našej kultúrnej identity v budúcej spoločnej Európe, nadviazali sugestívne slová košarišskej evanjelickej farárky Zuzany Durcovej. Po záverečnej hymnickej piesni Kto za pravdu horí, ktorú s miestnym evanjelickým mužským spevokom spievali azda všetci prítomní, rozhoreli sa v štyroch kútoch mohyly symbolické vatry, aby v nadchádzajúcom súmraku umocnili jej veľkoleposť a kamennú krásu.

Marta Círanová

Nerealizovaný návrh D. Jurkoviča (1947)

„Mohyla nie je pomník kultu, bludu a iných pomýlení historického významu. Jej jednoduchá kompozícia – sarkofág a štyri pylóny – v kompaktnom výraze domácich materiálov, vytvárajú harmóniu a súzvuk genia loci, zhmotnenie stáročnej skúsenosti poľudštenia krajiny dielom umu a rúk človeka.“
(E. Sikorová)

„Meno a dielo Dušana Jurkoviča je prítomné i v európskej modernej architektúre. No neodmysliteľný je význam tejto osobnosti najmä v našich kultúrnych dejinách: stavby, ktoré vytvoril, budú i nasledujúcim generáciám pripomínať rozlet a stopy jeho ducha.“
(E. Babín)

Civilizace (kultura), téma k zamyšlení

J. Šmajš: *Civilization (Culture) – a Theme for Contemplation. Život. Prostr., Vol. 37, No. 5, 229 – 232, 2003.*

An adequate philosophical concept of culture is one of the conditions of solution of the present conflict of culture (civilization) and nature. Besides natural cosmic evolution, the juvenile cultural evolution inflamed by the man is the second and last way of arising new ontic structures on the Earth. But the cultural evolution cannot build its own structures in other way than by suppressing and violating the natural abiotic and biotic orderliness, a valuable product of natural evolution. A decrease of natural orderliness of the biosphere (that has also created the man) endangers the man as well as culture. Culture is a result of human activities; it is an open non-linear system with inner information that is a spiritual culture. It is necessary to search reasons of its unnaturalness and quick spatial expansion in the content and structure of its constitutive information, social spiritual culture. A change of culture to a biophile culture is connected with a comprehension of the system base of culture as well as expansion and acceptance of biophile socio-cultural information. At overcoming the ecological crisis we need to know what are nature and culture, what is the base of the conflict – first existential endangerment of the man by reduced and destabilized biosphere.

Žijeme ve vyspělé civilizaci, v globální informační společnosti, ovšem pojmy *civilizace* ani *informační společnost* obvykle vymezit neumíme. Cítíme sice jejich souvislost s příbuznými, vzájemně opozičními pojmy *příroda a kultura*, ale i ty chápeme pouze intuitivně. Jakoby nám chyběla odvaha jasně a nedvojsmyslně filozoficky formulovat to, co je již delší dobu teoreticky prokázané. Že totiž na naší planetě existují jen dva způsoby, jimiž mohou vznikat – v souladu se zákonem o zachování hmoty a energie – nové systémy a struktury. Vedle vesmírné evoluce, tj. přirozené aktivity velkého třesku, tu po vzniku člověka nové systémy a struktury konstituuje také mladá evoluce kulturní, aktivita lidská. Proto i všechny ostatní pojmy, které označují lidské společenství a jeho evoluční výtvoř, např. *společnost, civilizace, technosféra, noosféra, duchovní kultura* atp., jsou modifikacemi ústředního pojmu *kultura* pro určitý kontext, jsou parciální, méně obecné a pochopitelné jen ve vztahu k pojmu *kultura*.

Přirozená evoluce a informace

V chápání přírody už nelze dále přehlížet vědecky doložený fakt, že příroda se konstituovala vlastní spontánní evolucí. Schopnost samoorganizace počá-

teční kosmické aktivity právě na naší planetě dospěla k vysoké úrovni rozvoje života, vytvořila biosféru s fantastickým bohatstvím forem přirozené informace. A tato *informace* je člověku i sociokulturní informaci absolutně nadřazená. Ve světě, v němž vedle onticky tvořivé evoluce vládne také entropie, je totiž přirozená informace indikátorem vývoje života: samovolně se rozvíjí i upadá, část její struktury může být zničena, ale jako celek musí být nesmrtelná jako život sám. Člověk, prvek života, je, naopak, smrtelný nejen jako individuum a druh – bez člověka je smrtelné i lidské dílo, kultura. Žádný vědecký objev, žádné umělecké či technické výtvoř pozemský život bez člověka využívat a rozvíjet nemůže. Zánikem člověka podlehně lidská kultura entropii.

Takže uzrál čas, abychom pozemské přírodě navrátili to, co jí newtonovská fyzika nepřímou odnímá: spontánní evoluční tvořivost, schopnost vytvářet uspořádanost, informaci. I když Země nemůže být důvodem existence vesmíru, ale ani cílem jeho evoluce, musíme uznat její jedinečnost. A ta je dána nikoli její polohou v prostoru, místem, které ve vesmíru zaujímá, ale něčím, co věda i filozofie přehlížely: dosaženou úrovní přirozeného i kulturního vývoje, vysokým stupněm přirozené a kulturní uspořádanosti.

Ještě jinak řečeno, pozemská příroda nemá jen „dějiny v prostoru“, jak to kdysi formuloval velký teoretik vývoje, německý filozof Hegel, ale má i skutečné nevratné dějiny v čase. Naše biosféra je totiž vyvíjejícím se otevřeným nelineárním systémem důmyslně vyživaným sluneční energií. Její organizační složitost narůstala postupně, tempem, které patrně nemohlo být vyšší, neboť souviselo jak s víceméně konstantním příkonem zářivé sluneční energie, tak s vysokou spolehlivostí přenosu genetické informace.

Právě proto jsou dnešní organismy živou historickou pamětí dlouhého vývoje biosféry. Jsou jakoby nositeli její „duchovní i materiální kultury“ současně. Evoluční podmínky se totiž nejen informačně zapsaly v jejich genomech, nýbrž se také ztělesnily v jejich orgánech, tkáních a somatických strukturách. Proto i lidský genom nese část vzácného historického textu rozptýlené evoluční paměti biosféry.

Kultura – systém s vnitřní informací

V důsledku biologické predispozice je člověk univerzálně aktivním živočišným druhem, jediným, kterému se podařilo vytvořit kulturu. Zažehl tak ještě jeden, na životě sice závislý, ale odlišně orientovaný proces – *kulturní evoluci*. A právě touto evolucí započala nejen pozoruhodná éra člověka, ale, bohužel, i kritické období v dějinách Země. Kulturní struktury se totiž „pečou z téže mouky“, jako struktury přirozené. A protože tato pomyslná mouka (prvky periodické soustavy) byla již přirozenou evolucí vestavěna do neživých i živých struktur, rozšiřování kulturního bytí způsobuje zatlačování a ubývání bytí přírodního; vyvolává destrukci přirozené uspořádanosti (informace) a hromadné vymírání biologických druhů.

Kulturu nelze chápat jako lepší stránku civilizace. *Kultura* je otevřený nelineární systém s vnitřní informací, jíž je *kultura duchovní*. Duchovní a materiální kultura tedy patří k sobě, vytvářejí specifický systém zcela analogicky jako genotypy a fenotypy živých systémů. Kultura – jako ostatně každý otevřený nelineární systém s vnitřní informací – vzniká tedy zpředmětněním své vlastní konstitutivní informace, své kultury duchovní. Tu ovšem nevytváří lidská vysoce objektivní informace genetická, nýbrž málo určitá a druhově zabarvená informace sociokulturní.

Prostorový rozmach prvků materiální kultury (např. polí, dálnic a měst), které jsou právě tak předmětné a prostorové jako přirozené ekosystémy, však probíhá pouze tak, že kultura svou expanzí omezí či rozbije evolučně vzniklou uspořádanost přirozenou. A vzhledem k této transformaci je kultura nejen naší druhově výhodnou přestavbou přírody, nýbrž také krátkozrakou náhradou původního, s člověkem sourodého přírodního bytí.

Ekologická krize, jejíž podstatu přímo nevidíme, vzniká tedy jako důsledek úbytku přirozeně uspořádaných struktur, míst a sfér konečného zemského povrchu.

Dnešní pustošení Země již ale není omezeným a vedlejším, nýbrž globálním a hlavním výsledkem prostorové expanze kultury. Proto je třeba zvažovat nejen to, co kultura přináší člověku v aktuálním hedonistickém a intelektuálním smyslu, nýbrž také to, co mu přináší v perspektivním výhledu tělesném a psychickém: tím, že radikálně pozměňuje Zemi, přirozené ekosystémy, jeho historicky ustálený způsob života.

Je tu ještě další skryté nebezpečí. Protože pro kulturou přetížený nelineární systém Země neplatí mechanická kauzalita, mohl by ji i malý podnět přivést do nového nerovnovážného stavu. Máme téměř jistotu, že tento otevřený planetární systém se schopností samoregulace, aby v nových podmínkách udržel vlastní integritu, „obětuje“ i většinu dnešních vyšších forem života jen proto, že pro ně přestane vytvářet podmínky. Jistotu vyšší abstraktní spravedlnost můžeme snad vidět v tom, že také člověk, který tuto „alergickou reakci“ biosféry v posledku způsobuje, je podřízen neúprosné logice uchování integrity života. Stává se ohroženým druhem. Poprvé ve své historii je tedy ohrožen člověk i jeho kultura mateřským prostředím planety, které jejich vznik kdysi umožnilo. Roli ústředního motivu filozofování, jímž byl v antice *údiv*, ve středověku *pokora* a v novověku *pochybnost*, nenápadně přejímá *pocit odpovědnosti a viny*. I politika, jejíž hlavní starostí je udržení moci, ekonomického růstu a podmínek lidské svobody, bude brzy nucena rozhodovat pod tlakem ohrožené budoucnosti. Podle filozofa Hanse Jonase (1977) nikoli pro to, aby se dosáhlo nejvyššího dobra, nýbrž jen aby se odvrátilo nejvyšší zlo.

Pro hlubší pochopení opozice kultury vůči přírodě si však musíme položit nepřijemnou otázku, v jakém smyslu souvisí nynější kultura s člověkem a jeho neuronálním poznáním, s obsahem sociokulturní informace, s charakterem kultury duchovní? Je zřejmé, že přímá souvislost s člověkem jako biologickým druhem je dána zvláštní strukturou lidského těla i lidské psychiky, útočným typem lidské adaptivní strategie. Biologická nespecializovanost člověka, která podmiňuje univerzalitu lidských zájmů, činí z vnějšího prostředí nejen předmět uspokojování životních potřeb, teoretického poznávání a estetického hodnocení, nýbrž i předmět vlastnictví, spotřeby a ničím neohrazeného kořistění. Člověk jako druh nikdy nepoznával svět jen proto, aby se kochal pravdou. Poznával, aby ho exploatoval, aby se na něj útočně adaptoval. A protože konflikt kultury s přírodou vyvolává příliš rychlou expanzi kultury v biosféře, jeho vývoj je „kauzálně“ spojen s obsahem a rolí společenské kultury duchovní. Ta totiž jako vnitřní informace kulturního systému – jako

jeho genom – expanzi nynější protipřírodní kultury podporuje. Změna tohoto genomu (obsahu duchovní kultury) je proto klíčová pro vyřešení konfliktu kultury a přírody. Chceme-li změnit systém s vnitřní informací (pamětí), musíme změnit jeho informaci. Stará konstitutivní informace systému má totiž schopnost fenotypové změny znovu vracet zpátky.

Protipřírodní orientace kultury

Kulturní systém, podobně jako přirozené ekosystémy, zahrnuje sice přísně informačně předepsané prvky (např. techniku a stavby), ale jako celek přísně informačně předepsaným systémem být nemůže. I když také vzniká sukcesí, od přirozených ekosystémů se liší tím, že obsahuje volnou konstitutivní informaci – duchovní kulturu. A ta, jako paměť otevřená informačním změnám, poskytuje naději, že se nynější protipřírodní kulturu podaří biofilně transformovat.

Kořen protipřírodnosti kultury ve struktuře lidské psychiky není ovšem snadné odhalit. Nejprve musíme uznat, že naše kultura je silně antropocentrická a že pojmová interpretace světa, kterou budujeme na bázi genetické výbavy svých živočišných předků, není věrnou reprezentací skutečnosti. Kognitivní složka lidské psychiky, která se v evoluci našeho druhu nejrychleji rozvíjela, totiž nebyla a není svébytná: zůstává jakoby výkonným orgánem lidského těla a emocí. Zjišťujeme, že všechny naše interpretace jsou zabarvené našimi zájmy, a to nejen individuálními a skupinovými, jak se všeobecně uznává, ale také obecně lidskými, druhově sobeckými, o nichž se nemluví.

Takže ani vědecké pojmové poznání nepostihuje svět v jeho fascinující uspořádanosti, ontické kreativitě a komplexitě. Věda např. stále souvisí s obyčejným jazykem a poznáním. A svět jsme už jako hominidé a první lidé museli vnímat a interpretovat druhově zkresleně: tak, abychom v něm se svou zvláštní biologickou výbavou přežili. Byl pro nás hlavně tím, co nám v té-které epoše mohla zprostředkovat naše konzervativní biologická přirozenost a co jsme díky kultuře ze světa pochopili. A protože jsme byli již svým genomem vnější skutečnosti apriorně evolučně přizpůsobeni, nikdy v minulosti jsme nepotřebovali vědět, co je příroda a život, co je kultura. Takové vědění, teoretický model ontického konfliktu kultury s přírodou, potřebujeme až dnes.

Poznání živého či kulturního systému, každá z prostředí získaná informace, není ovšem jen zprávou o vnější skutečnosti, jen pokusem o informační rekonstrukci její struktury. Poznání je potenciálně ontotvorné, vzniká proto, aby je onticky aktivní systém mohl využívat pro vlastní udržení, reprodukci a evoluci. V rámci živých či kulturních systémů se tedy z prostředí získané informace mohou nejen zapisovat a stlačovat do

jejich vnitřní paměti, nýbrž také znovu číst, interpretovat a ztělesňovat (zpředměťňovat) v ontických strukturách: v živých či kulturních konstrukcích. Zdá se tedy, že s ohledem na podobnou ontickou roli poznání, tj. vnitřní informace, rostou živé systémy i kultura analogicky: prvky vnějšího prostředí převtělují do svého systému, zpředměťňují své poznání, ontologizují svou vlastní vnitřní informaci. A analogii můžeme ještě prodloužit: přirozené biotické poznání, tj. genetická informace, jakoby rozdvjovalo pozemskou přírodu na živou a neživou: integruje biosféru a umožňuje její evoluci. Sociokulturní poznání, tj. lidská neuronální informace, však skutečně, i když zatím bez větší společenské pozornosti, nebezpečně onticky rozděluje Zemi: na kulturu a přírodu. Integruje kulturu a v rozporu s dlouhodobými lidskými zájmy pomáhá její protipřírodní strukturu stále rychleji reprodukovat a rozšiřovat.

Ale navzdory těmto podobnostem zůstává to nejpodstatnější skryto. Poznání živých i kulturních systémů vzniká proto, aby umožnilo jejich existenci, adaptaci a evoluci. Biotické poznání, jehož význam jsme v minulosti přehlíželi, je však do té míry objektivní, tj. kompatibilní s prostředím, že mohlo spoluvytvořit biosféru – novou ontickou vrstvu skutečnosti, látkově a energeticky propojenou s abiotickým vesmírem: oživením části neživých pozemských struktur vznikly živé systémy dlouhodobě slučitelné s evolučně staršími procesy a strukturami Země.

Sociokulturní poznání, na jehož rostoucí objektivitě a exaktnosti si novověká věda zakládala, sice také umožnilo vznik nové ontické vrstvy pozemské skutečnosti, avšak abiotické struktury kultury (např. automatizovaná a mikroelektronická technika) oživilo pouze zdánlivě. Ba co víc, zatím je neumí orientovat ve směru života, nýbrž jen proti němu. Spoluvytváří kulturu, která sice vyhovuje části kognitivních funkcí lidské psychiky, ale rozbíjí nenahraditelné přírodní struktury, které kdysi formovaly lidskou přirozenost celou.

Vždyť i novověká věda dále rozvíjela biologicky predeterminovaný panský postoj člověka k přírodě. Protipřírodně orientovaná buržoazní společnost byla totiž sourodá s podobně orientovanou přírodovědou. Pro uplatnění nové sociokulturní informace nevytvářela překážky, ale naopak, sociální objednávku. Vznikaly prvky globální technosféry s vysokými nároky na suroviny, energii i geografický prostor. A v antropocentrické atmosféře praktický úspěch aplikované vědy upevňoval iluzi, že člověk není přírodní bytostí, že díky rozumu přírodu přesahuje, a že je jí proto i hodnotově nadřazen. Zdálo se, že příroda je ontickou skutečností nižšího řádu, že člověka poslouchá a kultura ji svými zásahy zlepšuje, humanizuje.

Dnešní fáze umělé technické tvořivosti kultury je stále duchovně zakotvena v racionalitě tohoto období.

Je založena na deformovaném poznání přírody, které jen minimálně přihlíží k hodnotě, integritě a nárokům přirozeného vývoje biosféry. I když dnes vznikají technologie vůči přírodě méně agresivní, šetřící energii, málo odpadové či bezodpadové, celkový charakter lidského postoje k přírodě se nemění. Přibližně v míře, v jaké se daří vytvářet k přírodě ohleduplnější výrobu, rozšiřuje se k přírodě bezohledná spotřeba – nový všeobecný rys současného životního způsobu lidí.

Globalizací kultury, tj. látkově-energetickým a informačním propojením dříve izolovaných regionů, provázeným celoplanetární migrací lidí, rychlou výměnou technologií, zboží, vynálezů, služeb atp., vznikla však situace, v níž se lidstvo ocitlo poprvé. Uvnitř globální biosféry vzniká rozptýlená globální technosféra, globální ekonomika, dělba práce a součinnost. Tím se nejen jako by zmenšují vzdálenosti mezi lidmi a kulturami, ale i ruší blahodárny efekt původní biosféry, který optimalizoval místní kulturní struktury, eliminoval společenské poruchy a krize. A také proto se globalizace nakonec obrací proti kultuře. Násobí její tlak na přírodu a nutí destabilizovanou biosféru – lze-li to tak říci – měnit strategii: Nemůže-li se bránit převahou, silou, brání se slabostí, svou snadnou zranitelností, křehkostí. Nemá již tolik síly, aby své nejsložitější struktury udržela, ale má schopnost vytvářet novou systémovou integritu a zbavovat se těch živých forem, které již v novém systémovém kontextu „nepotřebuje“. Člověk a kultura mohou být pro její vzestupnou evoluci v novém kontextu také jen snadno odstranitelnou překážkou.

Protože na takovou změnu v reakci přírody jsme nebyli připraveni ani svým přírodním, ani dosavadním kulturním vývojem, v konfrontaci s poraněnou přírodou neselhává jen naše biologická přirozenost: selhávají i naše základní kulturní archetypy. S oslabenou a destabilizovanou biosférou neumí žádná kultura spolupracovat. Žádný politický subjekt s ní v nynějším ekonomicky soupeřivém prostředí šetrně zacházet ani nemůže.

Biofilní transformace kultury

Protipřírodní kulturní systém vznikl z logiky lidské přirozenosti, vznikl relativně dlouho, a program ofenzivní kulturní strategie proto prostoupil i oblast výchovy a vzdělávání. Přijetí ekologicky pozitivní informační změny se tedy dokáže ubránit. Lze to říci také tak, že nynější výroba, spotřeba a společenská materiální kultura včetně podmínek spotřebního způsobu života lidí, už z povahy svého protipřírodního založení nemohou vytvořit takovou „společenskou objednávku“, jakou kdysi pro aplikace přírodovědy vytvářela expandující společnost průmyslové revoluce. Tato rezistence kulturního systému vůči biofilní sociokulturní informaci připomíná funkci mezidruhov

formační bariéry či imunitního systému organismu: protože nynější kulturní systém nevznikal zpředmětněním ekologické sociokulturní informace, ignoruje ji, či přesněji „odmítá“ ji přecházet, „nechápe“ její humanistické poselství, její étos a kulturně sebezáchovný obsah.

Skutečné planetární řešení krize, které by poprvé vycházelo z absolutní priority dlouhodobé obyvatelnosti Země, tj. z biofilní kulturní strategie, musí tedy nejprve připravit vysoká teorie. A tak pozitivní ekologická transformace existenčně ohrožené kultury prostřednictvím její nové konstitutivní informace představuje historicky bezprecedentní pokus ukončit živelnou fázi protipřírodní kulturní evoluce vůbec, zahájit etapu kulturní evoluce propřírodní, biofilně anticipativní. Naděje, že se tento pokus nakonec podaří, však může čerpat i z toho, že podmínky ekologické změny samovolně uzrávají krizovým vývojem nynější protipřírodní kultury. Krize se, bohužel, naneštěstí musí ještě vyhrotit, obyvatelnost Země se, bohužel, musí ještě zkomplikovat, aby nezbytnost také zásadní změny, kterou dnes, paradoxně, více pociťují prostí lidé než bankéři a podnikatelé, přijala jako svůj program vrcholová politická reprezentace.

* * *

Lidé se jako nový biologický druh nahodile objevili na životem kypící Zemi, jejíž biosféře, protože jí byli svým genomem evolučně přizpůsobeni, smyslově neuronálně rozumět nemuseli. Jejich psychika mohla být nastavena na tvrdý boj o přežití a nikoli na soucit se životem a péči o jiné druhy. Jistě i proto spontánně vznikající kultury, které rozvíjely lidské druhové predispozice, svým rozmachem rozbíjely přirozené ekosystémy, obsazovaly a pustošily Zemi. Nelze si patrně přestavit vznešenější úkol pro vědu a filozofii, než spolu s etikou, právem a politikou intelektuálně připravovat nevratnou perspektivní změnu: záchranu a hodnotovou rehabilitaci přirozené uspořádanosti planety – ničím nenahraditelné podmínky dlouhodobě možné kultury.

Literatura

- Jonas, H.: Princip odpovědnosti. Oikymen Praha, 1977.
 Král, M.: Kam směřuje civilizace? Filozofia Praha, 1978.
 Maturana, H., Varela, F.: Der Baum der Erkenntnis. Die biologischen Wurzeln des menschlichen Erkennens. Hamburg, 1984.
 Prigogine, I., Stengers, I.: Order out of Chaos. Heinemann London, 1984.
 Šmajš, J., Krob, J.: Evoluční ontologie. Masarykova univerzita Brno, 2003.

Prof. PhDr. Ing. Josef Šmajš, CSc., Katedra filozofie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Arne Nováka 1, 660 88 Brno, smajš@phil.muni.cz

Civilizace a příroda v dějinách myšlení

P. Jemelka: Civilization and Nature in the History of Philosophy. Život. Prostr., Vol. 37, No. 5, 233 – 235, 2003.

A reflection of the environmental problems is an important part of the present philosophy. This perspective advances specifically the traditional philosophical enquire after a form and transformation of the man – nature relationship in context of the present global ecological crisis as one of the important features of today. A critical self-reflection, aiming to the history of a creation and development of this thematic perspective, is a standard part of this philosophical research. The history of the environmental philosophy (or ethics) is undertaken by many authors. A critical evaluation of the position and the role of our native philosophical production has not been elaborated yet.

Významnou součástí soudobého teoretického obrazu světa je i reflexe tzv. environmentální problematiky. Celý její komplex je již standardně explikován jako problém nesporně antropogenní. V teoretické oblasti tak jde o výsledek postupného uvědomování potřeby nově definovat některé pojmy, které byly dosud bezproblémově přijímány víceméně jako axiomy. Patří mezi ně i *kultura* či *civilizace* – takto je např. založena koncepce *evoluční ontologie* filozofa J. Šmajse.

Stále intenzivněji je vnímána nutnost revidovat původně pozitivní chápání těchto klíčových fenomenů. Přes všechny existující starší kritiky (např. J. J. Rousseau) je totiž možno považovat pojem *civilizace* za typický projev novověkého aktivního poměru ke světu – ať již k přírodě, nebo v původních historických konsekvencích k veškerému mimoevropskému zbytku světa včetně jeho obyvatel. A jako takový byl naplněn obvykle spíše pozitivním obsahem (např. Morganovo historizující pojetí).

Zmíněná kritika si všímá zejména opozice civilizace a kultury vůči přírodě; protipřírodnost byla ovšem v původním pojetí považována za největší civilizační klad. Příroda byla překážkou a protivníkem, nebo jí náleželo submisivní místo. Axiologicky byla příroda chápána jako hodnota nanejvýš potenciální – zdroj či surovina teprve čekající na odpovídající zhodnocení prostřednictvím civilizačních (technologických) nebo kulturních (uměleckých) prostředků. Za sféru skutečných hodnot byla považována pouze skutečnost kulturní, tedy člověkem přetvořená a kultivovaná.

Ono původní, zcela samozřejmé a vesměs utilitární chápání přírody, bylo provázeno popisným přístupem klasické vědní teorie. Ta zkoumala izolované (vyabstrahované) jevy či jednotliviny a byla provázena notně spekulativní naturfilozofickou syntézou, směřující k obvyklé teleologické (a tedy antropomorfní) interpretaci reality. Postupně však i sem (i díky vkladu německé klasické filozofie) pronikl historizující úhel pohledu. Konečně bylo uznáno, že i příroda má své spontánní dějiny (nebo-li, že dějiny nejsou vždy jen záležitostí aktivity nějakého subjektu).

Důležitou roli v tomto myšlenkovém vývoji sehrála i výrazná paradigmatická proměna biologie 19. století (zejména buněčná teorie a Darwin, později genetická teorie). Znamenala posun v pohledu na svět. Vnější podmínky (resp. prostředí) přestaly být nediferencovaným šedým pozadím zkoumaných fenomenů, ale staly se samy již trvale předmětem vědeckého zájmu.

Neznamená to ovšem jen zrození *ekologie* jako vědního oboru (který byl ostatně původně pojímán jako „sociologie“ nebo „ekonomie přírody“). Tento přístup spolu s krizí tradičních teoretických disciplin vyvolal požadavek metodologické přestavby přírodovědy jako celku. Pro nás je zajímavý mj. vznik tzv. hraničních oborů, které překlenuly původně zapovězený předěl oblastí působnosti věd o živé a neživé přírodě.

Změna úhlu pohledu postupně nalezla odezvu i mimo původní sféru přírodní vědy a ovlivnila celou řadu dalších oborů (sociologii, psychologii, pedagogiku, historii, lingvistiku, medicínu aj.) a, samozřejmě, také filozofii.

Do teoretického myšlení 19. století tak vstoupilo velmi rázně zejména evolucionistické téma s kontextem otázek prostředí. Evolucionismus ovšem mocně zapůsobil také na dobovou uměleckou tvorbu i na její teoretickou reflexi (Tyrš, Hostinský). Ovšem ještě poměrně dlouho trvalo, než se deskriptivní pohled na prostředí změnil ve zkoumání „problému prostředí“ v oně již zmiňované antropogenní a zároveň existenční a existenciální dimenzi, kterou vyjadřuje dnešní shrnující pojem *ekologická krize*.

Reflexe přírody

Příroda byla vždy vděčným tématem vědy (včetně aplikací), filozofie i umění. Teprve nedávná minulost zproblematizovala ono samozřejmé chápání přírody jen jako suroviny pro uskutečnění změn, generovaných suverénním oduševnělým (racionálním) subjektem.

Můžeme to vyjádřit i tak, že původně vesměs nebyl uvědomován potenciálně problematický či rizikový aspekt vztahu mezi člověkem (lidstvem, civilizací) a přírodou v tom smyslu, že nebezpečná nemusí být nutně vždy jen příroda.

Věda, jako legitimní vzorový prototyp racionality, se už od dob F. Bacona chápala především jako prostředek zcela samozřejmé praktické exploatace. Příroda byla tím, co muselo být potlačováno, přemáháno a kroceno. To se ostatně týká i častého pojmového ztotožnění *přírody* a *přírozenosti*. Boj s přírodou byl morálním závazkem. Vědecká teorie měla jako kritérium objektivnost, přesto byla (a dodnes je) otázka správnosti poznatků vždy prakticky testována ve smyslu *užitečnosti*.

Ani tzv. moderní filozofie vztah k přírodě po dlouhou dobu nerefletovala z hlediska existenčního rizika, které ostatně nenazrálo do podoby viditelných krizových projevů. Vztah k přírodě tu byl problémem ryze *epistemologickým* – tedy problémem možnosti, mezí, metod a kritéria poznání tohoto *objektu*.

Úsilí o poznání pokud možno bez hodnotících soudů nalezlo svůj odraz v pozitivistické variantě filozofie, odmítající jakoukoliv angažovanost či opuštění pozice pozorovatele. Ani tzv. filozofie života neměla (v kontextu nietzscheovské apoteózy síly a dravé vitality) pochopení pro požadavek péče, soucitu a ochrany. V případě vitalizmu byly i možné existenční problémy interpretovány teleologicky – a tedy v podstatě opět jako otázka vědění. Svěráznou pozici ovšem nalezneme u nábožensky (katolicky) orientované filozofie. Ta sice tradičně řešila poněkud jiný okruh otázek (včetně bojovného odmítání darwinismu), rozvíjející se existenciální zaměřenost ji však přivedla už v meziválečném období ke kritice civilizace jako fenomenu univerzální devastace hodnot. S jistým zjednodušením lze říci, že právě tito autoři (např. Marcel, 1932) víceméně

jako jediní v uvedeném období nesdílejí jinak zcela obvyklý „civilizační“ optimismus funkcionalistického životního stylu moderny (včetně „zpěvů telegrafních drátů“ v poezii). Ohroženou přírodou se však ani oni nezabývají.

Formování environmentalistického myšlení

O skutečném rozvoji environmentalistického myšlení můžeme hovořit teprve ve druhé polovině minulého století. I přes některé výjimky (A. Leopold v USA či A. Pammrová v ČR) lze říci, že problémy prostředí dosud nenazrály do podoby, která by z nich učinila zajímavé téma pro vědní i filozofickou reflexi. Pro úplnost ovšem dodejme, že některé země již v této době musely čelit značným obtížím (např. rozsáhlá vodní a větrná eroze v Rusku a v USA).

Při formování environmentalistického myšlení ovšem právě filozofie a etika sehrály významnou roli. Přírodní vědy pro něj poskytly východisko, nesehrály však syntetizující roli při utváření nového paradigmatu, reagujícího na konfrontaci s reálnou hrozbou fatální a nevratné devastace světa. Důvod můžeme spatřovat jednak v převažující specializační roztržtosti jednotlivých vědních oblastí, jednak (a především) v oně neustálé prakticistní aplikační zaměřenosti a motivaci výzkumu, jehož cílem zůstává co možná efektivní exploatace přírodních zdrojů.

Přitom právě v této oblasti lze s největší pravděpodobností hledat legitimní odpověď na otázku smyslu další existence filozofie. Vývoj po 2. světové válce přinesl změnu tradiční epistemologické filozofické perspektivy – směrem k rozvíjení existencialismu a také k postupnému zrodu environmentalistického uvažování. Vývoj této linie lze zjednodušeně charakterizovat tak, že od původní filozofie přírody se důraz oně nové vznikající perspektivy postupně přesouval směrem k „antropickému“ vnímání. Z přírody „o sobě“ se v tomto vidění stává prostředí lidského života. Případně – ne vždy a ne zcela samozřejmě – i pro další živé organismy. Teprve odtud filozofické myšlení dospělo k vědomí (či intuici) nesamozřejmosti lidského disponování s mimolidským světem (přírodou) i postupnému povědomí o existujících i nově vznikajících problémech, spjatých zejména s expanzí technické civilizace.

Zjednodušeně lze říci, že filozofie prošla vývojem od objektivistické neangažované pozice k evidování „problému prostředí“ v antropickém i biotickém kontextu. Jde o další vývoj původního filozofického uvažování o smyslu skutečnosti. Jedná se o posun od vědy a filozofií společně sdílené otázky po povaze světa k již ryze filozofickému tázání po jeho smyslu i po smyslu lidské existence a aktivity. Motivací již není jen epistemologický zájem a ukojení zvědavosti, ale pře-

devším znepokojení, plynoucí z vědomí nebezpečí stále rostoucího rizika globální krize prostředí.

Právě takto motivovaná filozofická a etická produkce ve velmi krátkém časovém rozpětí rozkvetla do pozoruhodně mohutné podoby tisíců dnes ve světě publikovaných textů. Ovšem pro další smysluplné a použitelné pokračování i tento prototyp myšlení vyžaduje kritickou sebereflexi.

Zdá se, že nazrál čas pro zpracování takto motivovaných dějin filozofické environmentalistiky. V zahraničí se již toto téma po nějaký čas rozvíjí (R. F. Nash, R. Routley aj.) a také někteří naši autoři se jím zabývají (O. Suša, R. Kolářský).

Stranou pozornosti tohoto historiografického zájmu však dosud zůstávala naše vlastní filozofická produkce. Zdá se však, že i ona může nabídnout zajímavé podněty a inspirace, jak pro uvažování o kořenech a vývoji environmentalistického filozofického myšlení, tak i pro zcela nový a netradiční pohled na historii domácí filozofické a etické tvorby (blíže Jemelka, 2002).

Může tak být i příspěvkem do diskuse o místě, významu a roli filozofie v naší duchovní kultuře. České a slovenské filozofické myšlení tvoří jeden celek nejen díky dlouhé době společného života a vývoje, ale i díky pokračující spolupráci a velmi dobrým profesionálním i osobním vztahům autorů z obou republik.

Literatura

- Jemelka, P.: Environmentalismus v českém filozofickém myšlení 1. poloviny 20. století. Masarykova univerzita Brno, 2002, 146 s.
- Marcel, G.: Poznámky o současné bezbožnosti. Akord, 5, 1932, s. 16 – 42, 81 – 85, 125 – 130.

Doc. PhDr. Petr Jemelka, Dr., Katedra občanské výchovy Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, Poříčí 31, 603 00 Brno, Jemelka@ped.muni.cz

Človek by mal žiť v záhrade...

Il faut cultiver le jardin.

Voltaire: Candide

E. Višňovský: Man Should Live in a Garden... Život. Prostr., Vol. 37, No. 5, 236 – 239, 2003.

The paper reflects the relationship between culture and nature, indicating that culture has emerged from spontaneous Darwinian necessity as a human system adaptation mechanism to nature. Thus, culture is in every way the "continuation of nature by another means". However, the most problematic aspect of culture in relation to nature is its artificiality. Nature does not prevent culture from creating the artificial world but this artificial world is at the same time much more vulnerable than nature. Through culture we are coping with nature but we have not managed to cope with culture itself. In order to solve contemporary human and environmental problems we need to develop a "metaculture", i.e. a critical self-reflection of culture. As an example of creating different civilization, the author points to the city culture transformed and moulded according to the paradigm of a garden. The garden may serve as a model of harmonious environment in which the differences between natural and cultural aspects are both preserved and revoked at the same time and in the same place.

Človek hľadá – alebo si utvára – svoj svet, kde by bol „doma.“ „Byť doma“ pre moderného (západného) človeka znamená cítiť sa nielen bezpečne, ale aj komfortne. Za takýto svoj „domov“ si zvolil predovšetkým mestské prostredie – a kvôli svojmu komfortu v ňom bol a je schopný všeličo vymýšľať i obetovať. Moderné mesto je fascinujúci fenomén, hoci na druhej strane, vďaka našej každodennej prítomnosti v ňom a návyku naň sa nám javí neraz iba ako čosi všedné a banálne. Mesto je koncentrovaný civilizačný produkt a tvorba životného prostredia je civilizačná záležitosť.

Tvorba moderného životného prostredia je do veľkej miery tvorbou mestského prostredia. Vlastne jedna z definícií civilizácie hovorí, že je to – „mestská kultúra,“ ktorá sa v dejinách Západu presadila ako dominantná a vytlačila na okraj staršie, predurbánne kultúry (kultúru zberača a lovca), ako aj paralelnú rurálnu kultúru (kultúru pastiera a roľníka). Civilizácia ako mestská kultúra však vo vzťahu k prírodnému prostrediu začala vytvárať čosi ako „umelý svet“ (umelé životné prostredie); teda moderná mestská kultúra – oproti starším neurbánnym kultúram – začala v sebe dosť radikálne potláčať prírodný element a vo svojej najkrajnej-

šej podobe si vytvorila ilúziu nahradenia pôvodného prírodného životného prostredia človeka, ktoré on sám nevytvoril, akýmsi umelým životným prostredím ako jeho vlastným dielom. Rozvoj civilizácie môžeme sledovať aj na tom, ako pôvodné prírodné prostredie ustupuje tomuto mestskému (umelému) prostrediu.

Tvorba urbanizovaného životného prostredia je teda vlastným dielom človeka. Preto, keď sa pýtame, čo robí civilizácia s prírodou (alebo aj s človekom samým), pýtame sa vlastne: čo robí človek so sebou samým? Lenže civilizácia – tak ako ľudské konanie vôbec – nie je len čisto vedomá a racionálna záležitosť; vznik civilizácie a civilizačné formy ľudského konania neboli zrejme záležitosťou voľby nejakého ľudského subjektu. Vznik civilizácie by sme skôr mali pokladať za „pokračovanie prírody inými prostriedkami.“ – Iná je zasa otázka, že toto pokračovanie má – na západnej pologuli – podobu a dôsledky, ktoré akoby zastierali, alebo negovali túto tézu a ukazovali, akoby ľudská civilizácia išla proti samej prírode, z ktorej vzišla. Rovnako je zbytočné špekulovať o tom, či evolúcia ľudského rodu mohla ísť aj iným smerom ako civilizačným, teda pokračovať inak ako kultúrna evolúcia, ako aj o tom, či

by sme sa mohli vrátiť do nejakej predcivilizačnej „rajskej záhrady.“ Človek ako „nehotová“ či „nedostatková bytosť“ (A. Gehlen) sa v súlade s darvinovskými teóriami adaptoval na svoje prostredie tak, že sa stal kultúrnou bytosťou. Bytosťou, ktorá tvorí kultúru v najširšom zmysle ako svoj prírodnoadaptačný mechanizmus a prostredie, ktorým sa zasa bráni voči tej časti prírody, ktorá destabilizuje a ohrozuje jeho existenciu. Človek bol vlastne svojou biologickou podstatou „donútený“ ku kultúre ako systémovému prostriedku svojej adaptácie a prežitia. Z tohto hľadiska sa (mestská) kultúra javí ako ten „domov“ človeka, ktorý si on sám vysníval a vytvoril preto, lebo nebol spokojný s domovom, ktorý mu prichystala sama príroda. „Kultúra chce nahradiť a doplniť ‚poriadok prírody‘ (teda stav vecí, aké sú bez ľudského zásahu) poriadkom umelým, zámerným“ (Bauman, 1996, s. 138).

Ak bol vznik civilizácie (mestskej kultúry) spontánnou či darvinovskou nevyhnutnosťou, tvorba civilizácie postupne prechádzala „do rúk“ človeka a jeho hlavou a menila sa na cieľavedomý proces. „Usporiadateľný svet – ono pravidelné, teda pohodlne predpovedateľné prostredie, v ktorom si po väčšinu času obstarávame svoje životné záležitosti – je produktom kultúrneho plánu a selekcie“ (tamtiež, s. 141). Napriek tomu, že žiadne ľudské konanie – ako poznali filozofi už dávno – nemá len žiaduce a plánované výsledky; je protirečivé a prináša aj dôsledky, ktoré nikto neplánoval a nechcel, podiel cieľavedomej ľudskej činnosti na tvorbe civilizácie rástol a rastie úmerne moci človeka. A táto moc zasa rastie úmerne prostriedkom (technickým a technologickým), ktoré si človek vytvoril na dosahovanie svojich cieľov. Rozvinutá kultúra natoľko „zrastá“ s prírodou a „prerastá“ ňou, že hranice medzi nimi už nie je možné len tak ľahko vymedziť. „Kultúra, ktorá manifestuje rastúcu moc ľudstva ako celku (mohli by sme povedať: rastúcu nezávislosť, slobodu ľudstva vo vzťahu k prírode), sa potom sama môže jednotlivcovi javiť veľmi podobne ako zákony prírody, ako osud, ktorému sa nemožno vzoprieť“ (tamtiež, s. 139).

Vďaka tomu, že človek je prirodzene kultúrnou bytosťou – kultúra sa stala jeho prirodzenosťou –, je jeho životné prostredie nevyhnutne usporiadané, štruktúrované inak, než je usporiadané a štruktúrované čisto prírodné bytie mimo človeka a bez jeho zásahov. Tu, samozrejme, vzniká otázka (ktorú vo svojich prácach nastoľuje a pokúša sa riešiť J. Šmajš), nakoľko je – alebo vôbec môže byť – štruktúrovanie prírodného prostredia kultúrou kompatibilné s pôvodnou štrukturalizáciou čisto prírodného bytia. Štrukturalizácia prírodného bytia ľudskou kultúrou je fakt – a existujú aj

Perzská kráľovná vo visutej záhrade. Iluminácia, okolo roku 1360.

pozitívne, nielen negatívne príklady tohto faktu (na jeden z nich – záhradu – chcem poukázať). To znamená, že kultúra je skutočne silou schopnou zasahovať do prírody tak, že v nej vytvára štruktúry, ktoré by bez jej zásahov nevznikli a neexistovali.

Ak by kultúra bola len nekompatibilná s prírodou, ak by jej bola úplne cudzia, alebo by bola svojou podstatou absolútne protiprírodná, sotva by bola mohla vzniknúť a sotva by ju človek mohol úspešne používať ako systémový prostriedok svojej adaptácie a prežitia.

Pravda, musíme si položiť aj otázku, v čom spočíva „úspešnosť“ adaptácie kultúrneho a civilizovaného človeka na prírodu, z ktorej vzišiel? Tradičný západný (osvietenský) postoj vyzdvihuje kultúru a civilizáciu ako našu ľudskú pýchu, ako „prekonanie“ čisto prírodnej existencie, ako naše „maximum ľudskosti“ (J. Piaček), avšak z hľadiska časového – čo je to päťtisíc rokov civilizovaných dejín ľudstva popri trvaní vesmíru? Ak nám kultúra doposiaľ zabezpečila prežitie, znamená to, že nám ho zabezpečí natrvalo? Ak je kultúra naším flexibilným genetickým kódom – pretože ju takisto dedíme, aj keď iným spôsobom ako biologické vlastnosti, a bez jej dedičstva by sme neprežili rovnako ako bez biologického dedičstva – aký je vlastný kód kultúry? Inak povedané, čím sa riadime pri vytváraní

svojej kultúry a civilizácie? Čo pritom rešpektujeme a čo ignorujeme? Možno kultúru utvárať ľubovoľne, takpovediac fantasticky? V niektorých oblastiach kultúry unikáme, vzdalujeme sa od reality, ba vytvárame si akúsi „nadrealitu“, virtuálnu realitu, ale v konečnom dôsledku znova len preto, aby sme sa aj takto vyrovnali s tvrdou realitou našej existencie, ktorá je prírodná.

V období pred ekologickou krízou (t. j. zhruba do polovice 20. storočia) sa kultúra na Západe nielenže kládla proti prírode, ale aj nad ňu. Vďaka súčasnému environmentálnemu obratu (i návratu k darvinizmu) sa kultúra môže sebareflektovať ako „pokračovanie prírody inými prostriedkami“, ba musí reflektovať svoju ontologickú väzbu na prírodu. Kultúru nemožno dlhodobo úspešne utvárať bez ohľadu na túto väzbu. Kultúra vyrástla geneticky z prírody, nie opačne; príroda „stvorila“ kultúru, nie opačne; kultúra nemôže vytvoriť prírodu, môže ju len modifikovať. *„Kultúra sa najľahšie pokladá za prírodu... pokiaľ nie je odhalená jej umelosť, konvenčný charakter v nej prevládajúcich noriem... Vieme, že existujú skôr kultúry než jedna jediná kultúra. Ak je možné o kultúre uvažovať v pluráli, nemožno si ju predstavovať tak, ako si predstavujeme prírodu. Žiadna kultúra si nemôže nárokovať na takú bezpodmienečnú poslušnosť ako príroda“* (tamtiež, s. 151).

Tými inými prostriedkami, ktorými kultúra pokračuje v prírode a začleňuje sa do nej, sú „umelé“ prostriedky. Kultúra je „umelá“ v tom, že kombinuje prírodné látky a substráty takým jedinečným spôsobom, aký vznikol v hlave človeka s cieľom uspokojiť jeho potreby, ale aj chůtky. Príroda sama takéto kombinácie nepozná, ale principiálne ich umožňuje; je k zámerom človeka veľmi benevolentná. Napríklad betón, ktorým sme obklopení v mestách, je takou umelou kombináciou, ktorú príroda „nezakazuje“. Rovnako svet súčasných elektronických médií nie je „proti prírode“ v tom zmysle, že by sme ho nemohli vytvoriť, udržiavať, rozširovať a realizovať tak niektoré alebo mnohé zo svojich cieľov. Betón vyzerá veľmi solídne a pevne; elektronický svet zasa veľmi zaujímavo, avšak kultúra je v mnohom veľmi krehká a jemná; oproti prírode ako „hardvéru“ je „softvérom“. Možno preto súhlasiť s F. Fukuyamom (2002), že až naša doba („konca dejín“, globálnych kríz, terorizmu atď.) jasne ukazuje na „... fakt, že veda a technológia, z ktorých vyrastá moderný svet, zároveň predstavujú najzraniteľnejšie body civilizácie.“ Teda to, čo je našou najväčšou prednosťou, sa môže za zmenených okolností stať našou najväčšou slabinou?

Kultúrou a civilizáciou sme si umožnili a umožňujeme inú kvalitu života, než akú by sme mali bez nich, preto je zrejmé, že sa ich nechceme a nemôžeme dobrovoľne vzdať. Bojíme sa nie o prírodu, ale o civilizáciu, že ona „skrachuje“, zrúti sa, zlyhá; bojíme sa o civilizáciu

ako o naše vlastné dielo. Avšak nie každá kultúra umožňuje človeku efektívne prežiť a nie každá z dlhodobého hľadiska. Nie každá kultúra umožňuje „dobrý život“, pretože každá kultúra má svoje vnútorné problémy. Pri pohľade dovnútra kultúry a civilizácie zistujeme, že je hierarchická, nie egalitárska. Jedna skupina ľudí žije a rozvíja sa na úkor inej skupiny ľudí – aspoň tak to doteraz bolo v ľudských dejinách. Pri darvinistickom pohľade aj toto by mohlo byť dôkazom, že kód, podľa ktorého funguje kultúra, nie je iný ako kód, podľa ktorého funguje (živá) príroda, a teda že bytie kultúry sa nevymýka z rámca prírodného bytia. Protikladnosť kultúry voči prírode je len relatívna, nie absolútna a spočíva v spomínanom aspekte umelosti, umelej kombinácie prírodných prvkov. Túto umelosť kultúry voči prírode netreba demonizovať (napr. sotva hrozí, žeby sme z našich miest urobili iba betónové džungle či sarkofágy), ale nie je ani celkom nevinná, aby ju bolo možné bagatelizovať či ignorovať. Najväčšia hrozba asi spočíva v človeku samom: v tom, že by sa mu skôr zapáčil život v umelom svete civilizácie, než v živom, hoci skultivovanej prírode. Klonovaní homunkulovia v silikónových skleníkoch napojení na zdroje umelej výživy a manipulovaní superpočítačmi – to nie je pre niektorých až taká absurdná predstava.

Kultúrou zvládame prírodu, ale zatiaľ sme nezvládli samotnú kultúru. Potrebujeme čosi ako „metakultúru“, t. j. kritickú sebareflexiu kultúry alebo „metakultúrny diskurz, v ktorom kultúra, akokoľvek definovaná, hovorí sama o sebe“ (Mulhern, 2000). Tento diskurz musí nevyhnutne zahŕňať popri vnútornej analýze kultúry aj jej fundamentálnu súvislosť s prírodou. Ide – ako v mnohých smeroch ukazuje J. Šmajš (1996) – o formovanie „biofilnej kultúry“, resp. kultúry, ktorá sama seba bude chápať a interpretovať ako súčasť prírodného bytia a toto bytie ako nevyhnutnú podmienku, základ a rámec seba samej.

Na záver sa vráťme k východisku našej úvahy – k príkladu mestskej kultúry ako domova moderného človeka. Napriek všetkému, prírodný a krajinný prvok z urbánnej kultúry nikdy úplne nevymizol: parky a lesoparky, aleje stromov, ornamentálna výzdoba zeleňou, okrasné rastliny, záhrady a pod. sa v tej či onej miere zachovali aj v industriálnej fáze. Na druhej strane, v postindustriálnej ére sledujeme presahovanie prvkov urbánnej kultúry za hranice mesta a prenikanie aj do vidieckej krajiny, čo je stimulované a podporované potrebou civilizovaného oddychu, relaxácie atď. mestského človeka. Napríklad zachovať naše Tatry panensky prírodné, a zároveň dostatočne civilizované, aby poskytli komfort turistickému relaxu – to je úloha, ktorá vyžaduje vysokú úroveň kultúry architektonického i ekologického myslenia a sofistikovanú technológiu praktickej tvorby životného prostredia.

V mestskej kultúre existuje jeden „privilegovaný“, ale zároveň stále okrajový prvok – záhrada, tentoraz určená nie (alebo nie najmä) na hospodársku funkciu (pestovanie plodín atď.), ale na funkciu bývania; záhrada najmä ako súkromný priestor, kým sady a parky ako „verejné záhrady“. V takejto podobe sa záhrada chápe väčšinou ako estetická súčasť či doplnok životného prostredia mestského človeka. Avšak záhradné prostredie má oveľa väčší potenciál: produktívny i relaxačný, psychologický, ba dokonca existenciálny. Ak aspoň trochu platia osvietenenské teórie o vplyve prostredia na človeka, tak životný pocit – a dá sa predpokladať, že aj životný výkon – toho, kto má svoje obydlie postavené či obklopené záhradou, musí byť vari tým maximom, aké si môžeme o kultivovanom človeku predstaviť. Oproti tomu – kam dospela súčasná mestská kultúra? Kto sa cíti v meste dobre a komu sa žije v meste dobre? Čím platí mestský človek za svoje pohodlie? Mesto neraz vytvára prostredie „džungle“ a vyprahnutej savany v oblasti ľudských vzťahov. Niečo by o tom vedeli povedať hoci aj obyvatelia bratislavskej Petržalky...

Záhrada je práve takou kombináciou prvkov prírodného prostredia, kde umelosť akoby zanikala; záhrada sama akoby si vyžadovala ten „zlatý rez“ zásahu zo strany umu, citu i ruky človeka do prírodného prostredia, ktorý kultivuje samého kultivátora. Záhrada je „kultúrna krajina“ a príroda v podobe záhrady môže byť aj liekom na mnohé choroby civilizácie.

Fenomén záhrady je, pravda, taký starý ako mestská civilizácia (nie náhodou boli záhadné visuté záhrady kráľovnej Semiramis zaradené k siedmim divom sveta). Vari najznámejšiu predstavu záhrady ako ideálneho životného prostredia v západnej kultúre ponúka biblické podobenstvo rajskej záhrady. V antickej filozofii prišiel s podobnou koncepciou umenia žiť Epikuros (341 – 270 pred n. l.) – hoci ani Platónovej Akadémii a Aristotelovmu Likeu nebolo cudzie záhradné prostredie, až Epikurova škola postavila do centra svojej filozofie fenomén záhrady. „Záhrada je pre epikurejca perspektíva pohľadu na svet,“ napísal nemecký fenomenológ Eugen Fink (1957/1992, s. 45). Epikurova záhrada sa stala symbolom, ba synonymom epikureizmu, filozofie, ktorej ide predovšetkým o dobrý život a šťastie človeka. Pre Epikura bola záhrada, v ktorej žil a vyučoval svojich žiakov, predovšetkým oázou duševného pokoja ako podmienky múdrosti a blaženosti. Duševný pokoj je hodnotou a rozmerom ľudského života, čo vo virvare moderného mesta nadobúda veľmi vysokú cenu. A v záhrade môžu kvitnúť nielen vzácne plody

Smrteľný hriech. Iluminácia, okolo roku 1360.

filozofie, ale všetkých druhov kultúry vrátane tých najvzácnejších: ľudských kvalít a vzťahov. Záhrada má bytostný a celostný ľudský rozmer, je to životný priestor či prostredie, kde sa – akoby hegelovsky – zachováva i ruší rozdiel medzi prírodným a kultúrnym. Ktovie, možno je záhrada tým vrcholom našej civilizácie a civilizovanosti.

Zmyslom civilizácie malo byť rozvinutie ľudského potenciálu. Prečo teda nehľadáme harmóniu medzi prírodou a kultúrou? Prečo neutvárame svoj svet ako záhradu?

Literatúra

- Bauman, Z.: Myslet sociologicky. SLON, Praha, 1996.
 Fukuyama, F.: Our Posthuman Nature. Profile Books, London, 2002.
 Mulhern, F.: Culture/Metaculture. Routledge, London and New York, 2000.
 Šmajš, J.: Kultúra proti prírode. „Zvláštní vydání“ Brno, 1996.
 Fink, E.: Oáza štěstí. Mladá fronta, Praha, 1992.

Doc. PhDr. Emil Višňovský, PhD., Kabinet výskumu sociálnej a biologickej komunikácie SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, ksbkemvi@savba.sk

Vnášanie prírodných prvkov do urbanizovaného prostredia

J. Supuka: Implementation of Natural Elements to the Urban Environment. Život. Prostr., Vol. 37, No. 5, 240 – 243, 2003.

The first human civilization in the natural environment has been developed in a balanced coincidence with its sources and values. Nature provided water, food, hiding place and material for production of elementary tools. There were also clear air and healthy environment. Knowledge of nature, soil cultivation and a general social progress has created assumption for settlement activity. Cities and rural settlements have arisen, and their progressive development lasts up to now.

The man is historically connected with nature elements; therefore they are logically preserved and or created in modified forms in settlements. According to the contemporary views and knowledge, the vegetation elements in cities have high importance, having a wide spectrum of ecological, environmental and social functions. Vegetation structure of contemporary cities is strongly influenced by conditions, which are being changed or modified by the man. In the urbanized landscape we can find three main vegetation element groups, such as natural, synanthropic (influenced by man) and cultural anthropogenic (on purpose arranged parks).

Urbanizačný proces je nevyhnutnou súčasťou antropogénnej činnosti v rámci osídľovania Zeme. Ak sa v nedávnej minulosti pod urbanizáciou rozumela výhradne stavba miest (lat. *urbs* = mesto), v súčasnom ponímaní sa urbanizmus dotýka všetkých druhov štruktúr osídlenia a nástrojov, s ktorými sa v tejto problematike pracuje od polôh interiérových až po planetárnu dimenziu. Urbanizmus obsahuje programovú prípravu a cieľavedomú realizáciu činností, ktoré sa odohrávajú v prírodnom alebo antropogénnymi aktivitami zmenenom krajinnom prostredí smerujúcom k využitiu prírodných a socioekonomických zdrojov reálneho priestoru na zabezpečenie materiálnej a duchovnej úrovne bývania a existencie človeka a spoločnosti (Supuka a kol., 2000).

Urbanizované prostredie plní tri základné funkcie súvisiace so životnými potrebami človeka: bývaním, zamestnaním a rekreáciou. Tým sa rozširujú jeho dimenzie od mesta a vidieckych sídel až po rekreačné, liečebné, športové, vedecké a vojenské strediská a objekty. Aj keď sa za prvé mestá na svete považujú Jericho (Palestína, 6 – 8 tisíc rokov pred n. l.) alebo Kerma (Sudán, 10 tisíc rokov pred n. l.), urbanizačný rozvoj a tvorba sídel (najmä mestských) dosiahli relatívny vr-

chol najmä v starovekej antike a v novovekej priemyselnej revolúcii. Aj postindustriálna doba významne prispela k ich rozvoju, dnes existuje mnoho mestských sídel megapolitného typu, ktoré majú vyše 10 miliónov obyvateľov. Je všeobecne známe, že koncentrácia obyvateľstva, výroba, doprava a produkcia širokého spektra odpadov výrazne negatívne ovplyvnili environmentálnu kvalitu miest. No aj napriek úniku ľudí z takýchto útvarov, najmä sezónnemu, podiel obyvateľov mestských sídel v porovnaní s vidieckymi narastá a v ekonomicky rozvinutých krajinách dosahuje 60 – 75 %. Na Slovensku je tento pomer približne 50 %, samozrejme, treba brať do úvahy, aké veľkostné typy sídel sú zaradené do kategórie mestských sídel, čo nie je vo všetkých krajinách rovnaké.

Štruktúra prírodných prvkov v urbanizovanom prostredí

Z hľadiska zastúpenia prírodných prvkov v urbanizovanom prostredí sú najväčšie kvalitatívne zmeny identifikovateľné v mestskom type sídel. Mesto sa v tomto zmysle považuje za rozsiahly priestorový in-

tegrováný systém, ktorý sa skladá z technických, človekom vytvorených i prírodných abiotických a biotických zložiek. V priestorovej štruktúre miest je 40 – 70 % plôch zastavaných (budovy, cestné komunikácie, uličné priestory, námestia a pod.) a 30 – 60 % tvoria plochy prirodzených, synantropných alebo antropogénnych prírodných prvkov, ktoré plnia najmä environmentálnu, ekologickú, sociálno-kultúrnu, estetickú a štrukturálno-mestotvornú funkciu. Prírodné prvky v mestách majú historickú opodstatnenosť vyplývajúcu z ich potrebnosti vo vzťahu k človeku, ku kvalite mesta i ich samotných. Frekvencia zastúpenia a rozmiestnenie prírodných prvkov v štruktúre sídla, stupeň pôvodnosti, resp. premeny (či až esteticko-umeleckého stvárnenia), ich druhová diverzita a kompozičné riešenie sú veľmi diferencované. Odrážajú historické vývojové štádiá mesta, socioekonomickú úroveň spoločnosti, kultúrne a estetické povedomie komunity, životnú úroveň, zvyklosti, tradície, ale aj úroveň bezprostredného vzťahu človeka k prírode a jej zložkám.

V prvých starovekých i stredovekých mestských sídlach sa *prírodné prvky* (najmä okrasná, úžitková a medicínálna skupina rastlín) umiestňovali do súkromných a vyhradených záhrad a parkov, uličné aleje a verejné plochy zelene sa neuplatňovali. *Voda* ako zdroj potravy, hygieny, klímy a estetiky bola síce zastúpená v sídlach, avšak v hradbových sústavách miest mala aj významnú obrannú funkciu (zavodené priekopy). Horniny, skalné útvary, bralá a iné *reliéfne prvky* boli v minulosti súčasťou fortifikačného systému mesta (sídl), najčastejšie v kombinácii s drevom (steny, palisády, rozhľadne), prípadne so spomínanou vodou. V súčasnosti sú prirodzené horninové reliéfy v mnohých prípadoch významnými kompozičnými a sprirodňujúcimi elementmi obytných súborov alebo hradných návrší.

Pôda ako heterogénny abioticko-biotický prírodný prvok patrí v urbanizovanom prostredí k relatívne najviac zmeneným, resp. antropicky ovplyvneným (až premenným) fenoménom. Rôzne formy a stupne jej kultivácie v rámci pestovania kultúr (úžitkových i okrasných), stavebnej činnosti a terénnych úprav, priemyselnej činnosti a nasledujúcich degračných procesov podmienili vytvorenie kritérií klasifikácie urbánnych pôd principiálne s pozitívnou a negatívnou zmenou. K negatívnym znakom patrí napr. strata genetických horizontov a zmena štruktúry, zhutnenosť, deficit živín, vlahy a biotickej aktivity, prítomnosť polutantov. K pozitívam spočívajúcim v cie-

ľavedomej kultivácii patria všetky znaky a formy zlepšovania jej úrodnosti, najmä hnojenie, zavlažovanie a zmena štruktúry.

Ovzdušie je prvok abiotickej prírodnej zložky a v mestách sú silne negatívne ovplyvnené jeho teplotné, vlhkostné, veterné a imisno-kontaminačné charakteristiky vrátane fenoménov globálnej zmeny klímy, radiačnej záťaže, fotooxidantov a pod. (Breuste, Feldmann, Uhlmann, 1998).

Forma a rozsah zmien abiotických prírodných prvkov v urbanizovanom prostredí sú určujúce aj pre prirodzené formovanie alebo cieľavedomé aranžovanie vegetačných štruktúr a zložiek fauny v mestách.

Dalším významným faktorom podmieňujúcim vegetačnú zložku je poloha sídla v krajinnom priestore z geograficko-reliéfného hľadiska. Ľudské sídla sú najčastejšie lokalizované pri pobrežiach morí a jazier, v ústiach riek alebo na ich okrajoch v poriečnych nivách, prípadne na rovinách s vysokou hladinou podzemnej vody. V sídelnej štruktúre Slovenska sú mestá situované do výšky 500 m n. m. a vidiecke sídla trvalého charakteru do 750 (800) m n. m.

Voda a klíma (vrátane pôdy) nie sú len základom života, ale aj potenciálu produkčno-výrobného (pôdohospodárskeho) a vegetačného tak v úrovni prirodzených (spontánných), ako aj synantropných a kultúrnych rastlinných spoločenstiev.

Do mestského sídla sa prioritne vnášajú, alebo sa v ňom prirodzene sformovali vegetačné štruktúry s funkciou environmentálnou (vrátane kultúrno-estetickú a rekreačnú) a ekologickou (tvorba podmienok na udržanie a rozvoj bioty – živých organizmov). Len v zónach

Vegetačné prvky nábrežia regulovanej rieky s hydrologickou i kompozičnou funkciou. Foto: autor

Dominantná antropogénna kompozícia parkových úprav v intraviláne sídliska. Foto: autor

individuálnej bytovej výstavby a v prímestských zónach je zreteľný aj istý podiel produkčného typu vegetácie.

Z hľadiska súčasného stavu, ale aj v rozvojových koncepciách a zámeroch urbanizovaného prostredia nadobúdajú výsostné postavenie a hodnotu všetky vegetačné štruktúry a ekosystémy, ktoré plnia funkciu životného priestoru, genofondových zdrojov, koridorov a odrazových mostíkov, pufrácných zón, ale aj priestorov estetických, kultúrneho záujmu a na rekreačné využívanie (Supuka a kol., 2000). Prírodné prvky v urbanizovanom prostredí boli už v minulosti a naďalej ostávajú predmetom permanentného záujmu človeka a spoločnosti pre ich sprírodňujúce a sociálne funkcie. Problém je však v tom, aké typy vegetačných štruktúr sú potenciálne udržateľné a aké možno potenciálne antropogénne vytvoriť. Modernistický a funkcionalistický prístup s dôrazom na estetizáciu a tvorbu kvalitného rekreačného prostredia je v súčasnosti výrazne akcentovaný ekologizáciou a prirodzenou biologickou vyváženosťou urbanizovaného prostredia. Tieto kritériá predurčujú aj charakter a formy vegetačnej štruktúry a jej distribúciu na území mesta.

Vegetačná štruktúra urbanizovaného prostredia s dôrazom na mestské sídla

Na území mesta možno v súčasnosti mapovať štyri základné kategórie vegetácie:

- *prvky prirodzenej vegetácie* (potenciálnej i reálnej),
- *prvky synantropnej vegetácie* na plochách, ktorých vlastnosti sú zmenené a ovplyvnené človekom, ide najčastejšie o rastliny ruderalných, prípadne aj segétálnych spoločenstiev,
- *prvky antropogénnej vegetácie*, ktoré sa do územia dostali úmyselným alebo neúmyselným pričinením

človeka, mnohé z nich nadobudli invázny charakter,

- *prvky aranžovanej a priebežne manažovanej kultúrnej vegetácie*, ktoré sú zastúpené plochami parkov, záhrad, námestí, uličných alejí, bulvárov a iných upravených plôch verejnej zelene.

Vegetačné štruktúry možno rozdeliť aj z priestorovo-biotopového hľadiska (Sukopp, 1990 in Izakovičová, Hrnčiarová a kol., 2001; Schlampová, Feriancová, 1998; Supuka a kol., 2000 a ďalší). Ide o:

- *komplex prírodných a poloprírodných spoločenstiev* a biotopov v kontaktných zónach a intraviláne sídel,
- *komplex kultúrnej vegetácie* záhrad, parkov a ulíc,
- *komplex vegetácie obytných súborov* sídlisk a súkromnej zástavby,
- *komplex vegetácie priemyselných areálov*, skladov a dopravných systémov,
- *biotopy polí* a trvalých kultúr (polia, sady, vetrolamy).

Predpoklady a možnosti implementácie a vývojového zastúpenia jednotlivých kategórií vegetačných štruktúr v mestských sídlach sú diferencované a závisia od mnohých faktorov.

• Jedným z najvýznamnejších faktorov je *realnosť podmienok pre potenciálnu prirodzenú vegetáciu*. Ako sme spomínali, najčastejšie lokality našich (ale aj zahraničných) mestských sídel sú nívne a údolné reliéfne útvary s potenciálom pre lužné a prechodné spoločenstvá. Veľká časť z nich bola však odstránená v dôsledku vodoregulačných úprav, alebo sa nachádzajú ako silne pozmenené zvyšky mŕtvych ramien a zasypávaných riečísk. Všetky výrazne zmenené prvky abiotického prostredia v mestách vytvárajú potenciál na uplatnenie úplne iných kategórií bylinných a drevinových druhov, pričom biotop či cenóza potenciálneho typu je len ťažko udržateľná alebo vôbec nedosažiteľná.

Aj napriek tomu sa vo svete rozvíjajú teórie, ale aj reálne experimentálne aktivity s cieľom vytvorenia prirodzených parkov. Dosažiteľnosť tohto cieľa je reálna, ale obsahová forma vegetačnej štruktúry je vzdialená od rekonštruovanej potenciálnej prirodzenej vegetácie. Zmenené podmienky prostredia vytvárajú reálny predpoklad na prienik bohatej druhovej skladby rastlín zo širokej škály ekologických skupín, hlavne druhov znášajúcich sucho, zvýšené teplo a deficit živín. Mnohé z nich patria k reprezentantom prechodných sukcesno-vývojových štádií. Na takýchto lokalitách sa sústreďuje enormné množstvo rastlinných druhov, taxonomicky oveľa bohatších než na periférii mesta či v kontaktných krajinných typoch. Teória i prax dospievajú k názoru, že aj na území mesta platí: čím je vyšší stupeň prirodzenosti vegetačných štruktúr, tým vyšší je aj výskyt obťažujúcich, hygienicky a zdravotne nevhodných druhov bioty, ako sú napr. alergénne byliny, kliešte, komáre, drobné zemné cicavce a pod. (Pavlík,

Pavlík, 2001). Z hľadiska rekreačného i pobytového ich považujú obyvatelia mesta za nevhodné, na druhej strane ale ruderalna vegetácia plní aj významné pôdopokryvné, klimatické i sezónne estetické funkcie. Napriek všetkým, často diskonsenzuálnym názorom, na území každého mesta je zmapovaných 10 – 25 % takýchto kategórií vegetačných štruktúr, sú znakom diverzity prostredia, fenoménom obohacujúcim biodiverzitu a predstavujú genofondovú základňu na dlhodobý výskum vývojových štádií vegetačných štruktúr mesta.

• Dalším faktorom ovplyvňujúcim tvorbu vegetačných štruktúr mesta je **adaptačný a kompetičný – ekologický potenciál rastlín**. Odráža sa v druhej auto-selekcii na nové podmienky prostredia (ako pozitívny znak), v extrémnych prípadoch aj s prejavmi invázneho správania alochtonných rastlín (ako negatívny znak) vyvolávajúcich nielen uniformitu spoločenstiev a redukciu druhov diverzity, ale často aj deštrukciu technických prvkov a stavieb mestskej infraštruktúry (napr. agát biely, pajaseň žliazkatý a pod.).

• Posledným faktorom sú **spoločenské, ekonomické, a kultúrno-estetické požiadavky mesta na tvorbu kultúrnej vegetácie**. Táto kategória od pradávna dominuje vo vegetačnej štruktúre mestských sídel, dosahuje 50 – 70 % podiel v prípade, že ostatnú časť tvorí produkčno-utilitárna a synantropná vegetácia. Zastúpenie kultúrnej vegetácie v sídlach podmieňuje životný štýl, tradície, kultúrno-estetické vedomie a cítenie obyvateľov, určuje ho charakter zázemia mesta, urbanisticko-architektonická štruktúra sídla a podmienky prostredia (najmä klíma). Prvky kultúrnej vegetácie sa uplatňujú v okrasných záhradách a parkoch, ktoré nesú znaky idealizovanej prírody, estetického názoru, tvorivých schopností človeka, ale aj rastovo-fyziologického potenciálu použitých rastlín. V rôzne modifikovaných kompozičných formách sa vnášajú takmer do všetkých funkčných zón miest vrátane novodobých peších zón historických mestských štruktúr. Majú nezastupiteľné funkcie, pričom súčasné prírodovedné, sociálne a humánno-zdravotné vedné odbory ich širokospektrálne definujú, zdôvodňujú a interpretujú. Vývojovým trendom v rozvinutých krajinách Európy i vo svete je zvyšovanie podielu kultúrnych parkov a manažovaných typov vegetácie, najmä v centrách miest, v obytných súboroch, školských, univerzitných i zdravotníckych centrách, v areáloch športu a rekreácie, ale aj v obchodných a ubytovacích priestoroch či priemyselných parkoch (kompozične vysoko hodnotné sú napríklad vegetačné štruktúry v areáli Volkswagen Slovakia, a. s., v Bratislave).

Ak sme na jednej strane svedkami zakladania „prírodných parkov“ na územiach bývalých priemyselno-výrobných a ťažobných (banských) komplexov (napr. v USA, Anglicku, Nemecku, Česku), v tých istých, ale

Estetická kompozícia interiéru mestského parku. Foto: autor

aj ďalších krajinách zaznamenávame, že sa venuje pozornosť aj tvorbe moderných parkov s vysokým stupňom architektonicko-estetického zvládnutia priestoru.

Tak, ako má mesto diverzifikovanú urbanisticko-priestorovú štruktúru, aj urbánna vegetácia má diverzifikované štruktúry z hľadiska ich funkčnosti, stupňa prirodzenosti, kultúrno-estetickej hodnoty a foriem využívania a je nevyhnutnou súčasťou otvorených priestorov mesta.

Príspevok vznikol vďaka finančnej podpore grantového projektu VEGA č. 1/8165/01 a KEGA č. 3/109503.

Literatúra

- Breuste, J., Feldmann, H., Uhlmann, O.: Urban Ecology. Springer-Verlag, Berlin, Heidelberg, 1998, 714 pp.
- Izakovičová, Z., Hrnčiarová, T. a kol.: Environmentálne hodnotenie sídelného prostredia. Združenie Krajina 21 a UKE-SAV Bratislava, 2001, 286 s.
- Pavlík, J., Pavlík, Š.: Ochrana prírody v mestách – sociálny, estetický a hygienický konflikt. Život. Prostr., 35, 2001, 4, s. 191 – 194.
- Schlampová, T., Feriancová, L.: Dendrologická a krajinná štruktúra kontaktnej zóny sídla Detva. Acta Facultatis Ecologiae, 1998, 5, s. 73 – 83.
- Supuka, J., Jančura, P., Pavlík, J., Kattoš, K., Marenčák, M.: Ekológia urbanizovaného prostredia. Vyd. TU Zvolen, 2000, 223 s.

Prof. Ing. Ján Supuka, DrSc., Katedra záhradnej a krajinskej architektúry Fakulty záhradníctva a krajinného inžinierstva SPU, Tulipánová 7, 949 01 Nitra
Jan.Supuka@uniag.sk